

Annotation

It analyses the changes in the social life of industrial sectors of the population of Kyiv region, living standards, procurement, housing and living conditions. Characterized power relations to society, their implications for the welfare of workers in the modernization of industry.

The possible causes severe social and material conditions of the population, their solutions, in the light of the problems of economic development of the country. Considering the NEP as the best chance of rebuilding the economy, because it allowed the positive changes take place to ensure workers have come to the conclusion that the situation of workers in companies working to ensure the market was better than losing, where there were difficulties with payment of wages. A target examines and describe the basic principles of industrial modernization, a process shown to ordinary citizens, workers, summarizing the results of the massive modernization in the new economic policy. Taken by job description review and mentality of the population during the industrial upgrading, life, financial situation and the impact of the new economic policy on social life of workers of the Kiev region in terms of forced industrialization. It was noted that the rapid industrialization of the country as a whole, the struggle for the fulfillment of stated plans for modernization of industrial enterprises adversely affected the well-being of workers. Every day they struggled with severe conditions, unemployment, untimely payment of earnings, combined with a lack of food and housing crisis.

Keywords: *quality of life, modernization, life, workers, enterprises.*

УДК 94:378.091.8(477)''18/19''

**Ігор Мельник
(Київ)**

**ДОЗВІЛЛЄВО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ПОВСЯКДЕННОГО
ЖИТТЯ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Висвітлено дозвіллєвий простір повсякденного життя студентства університетів України кінця ХІХ – початку ХХ ст. у складі Російської імперії. Репрезентовано активні (спорт) та пасивні (науково-дослідні та культурно-мистецькі гуртки, танці, прогулянки і т .д.) способи проведення відпочинку. Визначені види спортивних вподобань студентства, досліджено організацію та безпосередню участь студентів у громадсько-спортивних заходах. Проаналізовано різні аспекти інтелектуального та музично-вокального розвитку молоді і її участі у влаштуванні концертів та свят. Уточнено відомості про види розважального (танці, прогулянка містом) і пасивного (читання літератури) дозвілля.

Ключові слова: *дозвілля, повсякденне життя, студенти, університет, спорт, музично-хоровий гурток, науково-дослідний гурток.*

Значну увагу вітчизняних істориків привертають питання як вищої освіти, так і студентського середовища з особливостями його ментальності, традицій, вподобань та антипатій. Нині серед низки вищезазначених проблем

все більше привертає увагу дозвілля як культурний чинник повсякденного життя суспільства та студентства в тому числі. Дозвіллево-культурний вимір студентства відрізнявся власними перманентними особливостями та різновидами, що стимулювалось особистими вподобаннями.

Складний навчальний процес, напружені стосунки з університетською адміністрацією, різного роду побутові колізії, політична та суспільна громадська активність – все це призводить до фізичного, морального та інтелектуального виснаження університетської молоді. Якісний рівень студентської працездатності безпосередньо залежав від можливості провести дозвілля і, що немало важливо, допомагало формувати в тій чи іншій мірі характер та особистість майбутнього фахівця та члена соціуму. На сучасному етапі досконале вивчення дозвіллево-культурного виміру повсякденного життя студентської молоді кінця XIX – початку XX ст. шляхом аналізу та ґрунтовних наукових розвідок допоможе в розумінні ефективної побудови програм і планів організації культурного відпочинку студентства в університетах України.

Сучасний етап історіографії обумовлюється значними науковими розробками, які розкривають проблематику даного дослідження в тому чи іншому світлі. Так, історіографічний базис прямо чи опосередковано відображається в дисертаціях, монографіях і статтях А. В. Демещука, Г. І. Приходька, Г. О. Косінової, М. Е. Кругляк, М. В. Григор'євої, Н. М. Левицької, О. С. Васільєвої, С. М. Ховрича. Комплексного дослідження з історії дозвілля у повсякденному житті студентства України кінця XIX – початку XX ст. поки не існує.

Мета полягає у аналізові та відображенні всіх проявів та елементів дозвіллевої сфери, що була присутня у студентському повсякденні університетів України, котрі входили до складу Російської імперії на зламі століть.

Дозвілля – метод відпочинку, що передбачає відновлення духовного і фізичного стану організму. У повсякденному житті молодь університетів України кінця XIX – початку XX ст. віддавала перевагу таким способам проведення відпочинку, які були, насамперед, до вподоби і водночас поновлювали психо-фізіологічний стан.

Серед студентів Київського університету Св. Володимира поширення набували заняття спортом, які допомагали підтримувати фізичне здоров'я і загартовували характер. Поміж широкого викладацького складу знаходилися не байдужі до стану фізичного розвитку студентства, намагання яких було спрямовано на укомплектування необхідного середовища для занять

фізкультурною. Саме таким був професор університету м. Києва М. Оболонський. Неодноразові клопотання (1901; 1904 рр.) М. Оболонського вносились на медичному факультеті, проте ця справа, на тогочасному етапі, була позбавлена будь-яких подальших зрушень в напрямку їх реалізацій [1; 2].

Якими ж були вимоги М. Оболонського в організації спортивно-оздоровчого комплексу в студентському повсякденні? На основні досвіду тогочасних європейських країн (Франція, Німеччина) передбачалось повне переобладнання приміщень для спортивних залів для занять з гирями та гімнастичними апаратами, грою в кеглі, метанням та стрільбою, фехтуванням тощо [1; 2]. Завдяки наполегливій пропаганді («в здоровому тілі, здоровий дух», «...для правильної психічної діяльності необхідно мати вірне психічне підґрунтя...») фізичного розвитку та загартування організму, у 1905 р. було ухвалено проект побудови спортивного залу [1; 2].

В свою чергу студентство не чекало на самостійне вирішення цієї проблеми і організовувало власні спортивно-оздоровчі гуртки, котрі функціонували при навчальному закладі та могли надавати можливість покращення здоров'я, фізіологічного вдосконалення та були прекрасним способом урізноманітнення дозвілля. У вересні 1905 р. за студентським клопотанням і підтримці ректора університету Св. Володимира було відкрито «Гурток любителів фізичних вправ», основна мета якого полягала у підтримці задовільного фізичного становища [2; 3]. Гурток діяв під безпосереднім керівництвом та сприянням університету. Повсякденне життя студентства у межах фізичного гуртка обумовлювалось заняттями фізичними вправами, читанням доповідей і рефератів під час засідань, які відбувались виключно у позанавчальний час та в окремо відведеному приміщенні з освітленням і опаленням. Також студенти повинні були вносити обов'язкові членські внески у розмірі 30 коп. [2; 3].

Ще одним студентським гуртком, який мав місце у повсякденному дозвіллевому житті був «Спортивний гурток студентів університету Св. Володимира», статут якого був заснований у 1909 р. [2; 3; 4; 5, с.31]. Університетська молодь, що входила до складу цього фізкультурного товариства (яка не була «помічена в моральній неблагонадійності») [4; 5, с. 31] мала змогу займатися гімнастикою, лаун-тенісом і катанням на ковзанах в спеціально для цього облаштованих приміщеннях (каток, спортзал). Також до широкого кола занять студентів входила організація заходів у вигляді читання лекцій на спортивну тематику, свят і різного роду вечорів. Один із таких заходів на спортивно-дозвілєву тематику відбулось у Межигір'ї 15

травня 1914 р. з чималою кількістю демонстрацій умінь та навичок у гімнастиці і боротьбі, метанні ядра, списа та диска; стрибків у висоту [2; 3; 5, с. 31].

Помітного розповсюдження у повсякденному житті студентської молоді спостерігалось у занятті футболом, яке давало можливість не лише фізичного розвитку, але і було прекрасною нагодою провести своє дозвілля. Футбол як вид спорту і відпочинку мав місце при «Спортивному гуртку студентів університету Св. Володимира», але слід зазначити, що був не такий популярний, як у студентському середовищі КПІ [2; 3; 5, с. 31; 6, с. 102].

Необхідно зазначити, що спортивний гурток при університеті Св. Володимира був багатoproфільний і студентська молодь у вільний час мала змогу займатись й іншими видами активної діяльності. Так, в Ботанічному саду за власними ініціативами Л. Дінніка почали проводитись лижні тренування, які згодом переросли у перші змагання з лижного спорту [7, с. 313]. Згодом, у 1911 р. впроваджувалось прищеплення і практикування серед студентів до веслувального спорту, яке підтримувалось зі сторони Київського «Яхт-клубу» [7, с. 313].

Доповнимо, що при спортивному гуртку студентська молодь, яка у повсякденному житті займалась активним відпочинком, мала змогу тренуватись у важкій атлетиці зі снарядами. Таку інвентарну допомогу надавав Є. Гарнич-Гарницький, засновник «Київського атлетичного товариства» [7, с. 313]. Студентство в рамках спортивного гуртка часто мало змогу проводити організовані змагання та брати участь у заходах і секціях, котрі влаштовувались іншими організаціями.

Спортивний гурток для студентів Київського університету був організованою структурою, в число якої входило близько 200 членів, а також осередком здорового способу проведення повсякденного дозвілля. Широкий спектр способів урізноманітнення відпочинку надавав студентству морально-психологічне задоволення, завдяки можливості фізичного розвитку та загартуванню тіла і духу.

До розповсюджених форм пасивного дозвілля студентів можна віднести відвідування та безпосередню участь в роботі аматорських хорів. Мемуарна спадщина одного із колишніх вихованців університету в м. Києві, В. Н. Андрієвського засвідчує шалену популярність хороших виступів серед студентської молоді. Хоча репертуар таких ансамблів через заборону був досить скудно насичений українськими піснями, та все ж на початку кожної вистави, як тільки відсувається завіса, велика кількість молодих глядачів викрикувала: «Віват академія» [8, с. 231].

Зауважимо, що подібний спосіб студентського дозвілля носив в собі меценатське і політичне забарвлення. Так, досить частим явищем спостерігалось, як молодіжні університетські гуртки організовували для студентів та всіх охочих концерти і вистави, збір коштів від яких йшли на матеріальні потреби «недостатнього студентства» або «посилення соціал-демократичної організації» [9, с. 54].

Читання, як ще один спосіб пасивного проведення дозвілля, було не настільки популярним, як згадувані вище. Загалом у пореволюційні 1905-ті рр. студенти надавали перевагу працям із конституційного права, політичної економії, соціології; творам, що торкались проблем аграрного сектору, історії та творам (М. Горького, Л. Андрєєва) присвяченим революційним рухам. Наукова література користувалась досить малим попитом серед студентського повсякденного дозвілля, найпопулярнішими серед яких були: Б. Грінченко, В. Винниченко, І. Франко, М. Грушевський та ін. [10, с. 264].

Як ще одному способу проведення особистого повсякденного дозвілля, студентство університету Св. Володимира віддавало перевагу розвагам у громадських місцях. Популярними тогочасними місцями розважального типу були парки «Шато-де-Флер» та «Ермітаж». Вхідний квиток коштував 0.30 коп. [11, арк. 1]. Студентство мало можливість відвідати ресторан і пивний бар, літній театр і танцювальну залу. Досить часто танцювальні вечори організовувались на безоплатній основі, розпочинаючи свою роботу з 21.00 до другої год. ночі [11, арк. 1].

Отже, дозвіллева складова повсякденного життя київського студентства кінця XIX – початку XX ст. визначається широким спектром можливості для реалізації власного відпочинку. Способи проведення дозвілля поділялись на активні (спорт, хорові заняття, відвідування розважальних закладів) і пасивні (читання книг). Зазначений фактологічний матеріал свідчить, що у повсякденному житті студентства університету Св. Володимира дозвілля відіграло значну роль, тому що допомагало відновлювати після навчальний психо-фізичний стан і, в свою чергу, давало можливість для реалізації власної особистості.

Форми прояву дозвілля у повсякденному житті студентства Харківського університету кінця XIX – початку XX ст. не мали в наявності досить відмінних методів проведення власного дозвілля від університетської молоді м. Києва. Проте були наявні особливості у проведенні культурно-дозвіллевого відпочинку у поза навчальний час.

На межі XIX-XX ст. в країнах Європи починає зростати інтерес до спорту і його різновидів. У повсякденному житті студентства Харківського

університету спорт як різновид дозвілля посідає чільне місце серед інших видів відпочинку. З кожним роком заняття спортом почало набирати все більше і більше коло прихильників не тільки в соціальному середовищі, а й серед студентства зокрема. Університетська молодь почала вступати в різні спортивні гуртки, в яких відбувався вишкіл та загартування власного тіла.

Так, у Харкові в 1893 р. за ініціативи господаря чугунно-ливарно-механічного заводу було засновано гімнастичне товариство, яке почало розвивати на рівні з гімнастикою й важку атлетику, бокс, боротьбу і фехтування. До складу гуртка входили службовці, робочі, учні, а також «звичайні студенти» [12, с. 6]. Членський внесок, котрий повинен був сплачувати кожен без виключення становив 1крб. на місяць. Залучаючи до уваги згадки відомого харківського гімнаста В.Н. Бірюкова, можна стверджувати, що атмосфера, в якій займалось студентство була дружньою і компанійською: «Жодних антагонізмів на соціальному чи національному підґрунті між нами не існувало». Влітку всі заняття проходили в дворі-парку. Повсякденне життя студентства в межах гуртка передбачало заняття двічі на тиждень для новачків та більш досвідчених членів – тричі. Зазвичай заняття розпочинались з шиккування і марширування з перестроями. Після колективного марширування студентство 20-30 хв. могло займатись самостійно [12, с. 7].

Зі згадок В. Н. Бірюкова можна віднайти важливі дані, котрі стосуються заходів, що організовувались гуртком, і в яких студентство брало безпосередню участь. Такий фактологічний матеріал дає можливість більше заглибитись в спортивно-дозвілєву повсякденність студентства Харківського університету. Так, у недільні дні влаштовувались платні змагання, які супроводжувались демонстраціями гімнастики, поєдинків з боротьби і вправами з атлетичними снарядами [12, с. 7].

За значні спортивні досягнення існувала також система заохочень у вигляді «...плечевої муарової стрічки...». Такі гуртківці отримували право на ведення власних груп і можливість ставати їх керівником (які виділялись носінням на зап'ясті триколірної стрічки). Серед студентства, що входило до складу гуртка були і ті, які мали помітні успіхи у спортивно-дозвілєвму ремеслі. Так, в перші десятиліття ХХ ст. студент Харківського університету Б. Прототопов серйозно конкурував із П. Л. Пилипейченком, який вважався кращим гуртківцем у Харкові [12, с. 7; 3].

В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. були в наявності й інші гуртки, що приваблювали студентську молодь (зокрема, ідеями об'єднання слов'ян на фоні критики і витіснення з Росії німецької системи гімнастики) [12, с. 8],

котрі представляли можливість проведення активного відпочинку і тілесного вдосконалення. Так, у 1904 р. у Харкові зародився гурток «Сокіл», до якого могли входити і студенти університету. Заняття проходили з гімнастики на снарядах, фехтування, бігові і стрибки з жердиною [12, С. 8-9]. Влітку тренування проходили в дворі Вищого начального училища (вул. Сумська, 34), а в зимку ж його територія заливалась під каток [12, с. 8].

Великого розмаху на межі століть набували заняття футболом, який був завезений з Британських островів спочатку до Петербургу (1863 р.), потім в Одесу (лише в кінці століття), а через десять років потрапив і до Харкова. На загальному фоні футбольного буму почали виникати команди («Горець», «Діана», «Спартанець», «Орел», «Хризантема», «Провідник», «Цап-Царап», «Банзай», «Моряк», «Надія», «Модерн» тощо) і перший клуб («Спортінг-клуб»). Так, «Спортінг-клуб» був заснований у 1907 р. і був прекрасною можливістю для реалізації власного повсякденного дозвілля і серед студентства, хоча на початкових етапах керівництво клубу (А. Венер, Ю. Шольдерер, Г. Гришан, А. Вельц та ін.) не поспішало відкривати двері перед університетською молоддю [12, с. 26-27].

Для активного відпочинку у повсякденному житті студентство м. Харкова віддавало перевагу й іншим видам дозвілля. Загалом одним з улюблених способів відпочинку харківчан, на нашу думку і студентства, було катання на ковзанах. Облаштування катків проходило на річках і в парках (Університетському саду, саду «Тіволі», сад Комерційного клубу) з прокатом ковзанів і встановленням буфетів [12, С. 10-11].

Можна також стверджувати, що був популярним, серед видів повсякденного студентського дозвілля, і лижний та велосипедний спорт, який досить активно культивувався в суспільстві харківським товариством велосипедистів-любителів. Влаштувались різного роду навчальні тренування і лижні та футбольні змагання. Так, з 25 липня по 2 жовтня 1893 р. проведено п'ять змагань, одне з яких було між студентами на дистанцію одна верста (1066, 781 м.); у 1906, 1913 рр. відбулись перші змагання серед лижників на дистанцію п'ятнадцять верст в кількості дванадцяти учасників [12, С. 10-11, 13].

Проте у студентському середовищі значна частина молоді залишалась прибічниками більш пасивного способу проведення дозвілля в повсякденному житті, який був не менш ефективним для відновлення власного морального та фізичного стану. На нашу думку це пояснюється тим, що за рахунок відвідування, а часом і безпосередній участі у громадських

заходах, відбувався процес психологічного та естетичного задоволення, який позитивно впливав на відновлення сил і налаштував на подальше навчання.

Мистецько-культурний потяг повсякденного життя студентства Харкова кінця XIX – початку XX ст. завжди мав особистісно-розвиваючий, розважально-пізнавальний і благодійний характер. Так, з 1888 р. при університеті існувала інструментально-хорова трупа, яка нараховувала понад 25 осіб [13, с. 58], а в 1908 р. вже налічувалось 40 учасників [5]. Мета музичного гуртка полягала у можливості розкриття потенціалу в студентства через навчання вокальної майстерності і її подальшого вдосконалення [14]. Подібні музично-хорові студентські гуртки досить часто привітно зустрічались публікою на сценах м. Харкова. Так, у 1890 р. студентський оркестр під керівництвом І. В. Туроверова представив свою програму на концерті А.Є. фон Глена в залі Дворянського зібрання [15, с. 117]. Додамо, що часто студентські музичні гуртки помічались і на концертах, в залах яких збирались аматорські гуртки любителів хорового співу. Так, у 1902 р. на любительському заході, де виконувались національні пісні російських та інших народів, брав участь студентський хор (вокалісти і читачі) під керівництвом С. І. Дочевського [16, с. 201].

Студентські хорові концерти, що відбулись на благодійних началах були досить частим явищем в суспільному середовищі Харкова. Наприклад, студентський хор і оркестр музичного гуртка під керівництвом С. В. Неметца, в супроводі співачки Шатохіної та скрипаля Шнірліна взяли участь у благодійному концерті на користь «Товариства поширення в народі грамотності» [17, с. 9].

Повсякденне дозвілля категорії студентства, яке надавало перевагу саме інтелектуальному відпочинку, досить часто можна спостерігати в рядах науково-дослідних гуртків, в котрих додатково накопичували та збагачували власний розумовий рівень, або ж все зводилось до банального читання книг. Подібних наукових гуртків при університеті Харкова була достатня кількість з різними дослідницькими спрямуваннями, які могли задовільнити дозвіллево-інтелектуальні потреби студентства. Так, 7 жовтня 1899 р. на засіданні історико-філологічного факультету ухвалено «Статут студентського науково-літературного гуртка», за яким студенти отримували додаткову можливість (під керівництвом професора) розвитку самостійної та індивідуальної дослідницької роботи, тим самим розвиваючи власний літературний світогляд та задовільнити особистий інтерес [18, с. 39; 19, С. 7-15].

Читання, на думку деяких сучасних істориків, було найулюбленішим заняттям студентської молоді під час повсякденного дозвілля. На період революційних настроїв, що панували в українському суспільстві другої половини XIX ст. у студентському соціумі, «популярним» було читання забороненої пореволюційної літератури, а також роботи і твори нецензурного характеру [6, с. 103]. Не менш цікавою і пізнавальною залишалась література науково-класичного спрямування, а саме: студент Харківського університету М. Ковалевський любляв читати праці Г. Галлама, Ф. Гізо, Г. Т. Бокля, Д. С. Мілля та ін.

Дозвіллева складова повсякденного життя студентства Харківського університету кінця XIX – початку XX ст. постає в світлі безперервних пошуків активного і пасивного відпочинку. Прибічники активного відпочинку (спорт) проявляли свою зацікавленість до такого дозвілля саме через загартування власного тіла, зміцнення духу та характеру, тобто задля всебічної самореалізації. Студентство, котре більше любляло пасивне дозвілля, поринало в культурно-мистецьку сферу (ставали учасниками музичних оркестрів і хорів виступаючи на аматорських і благодійних заходах), долучалось до університетських науково-дослідних гуртків (ініціюючи та довершуючи особисту науковість) і читало різного роду літературу, в залежності від особистих вподобань, що відповідали духу студентського суспільства на зламі століть.

Для повного завершення картини способів проведення дозвілля у повсякденному житті університетської молоді підросійської України на зламі століть виникає потреба у розгляді студентства Новоросійського університету. Проведення вільного від навчання час відбувалось в фізично-розвиваючому руслі, відвідування, організації та безпосередній участі в громадських заходах тощо. Саме такий спектр інтересів захоплював повсякденне життя студентів Новоросійського університету кінця XIX – початку XX ст. у процесі влаштування власного відпочинку.

Як вище зазначено, на початку XX ст. спортивна дисципліна зазнала нового сплеску в українському суспільстві і повсякденному житті студентства зокрема. Необхідно зазначити, що перше гімнастичне товариство при Новоросійському університеті з'явилося лише у 1910 р., у той час, як університетська молодь Києва мала змогу задовольняти власне дозвілля за допомогою фізичних занять з 1905 р. [7]. Згідно статуту (затвердженого на Раді Імператорського Новоросійського університету 2 червня 1910 р.), основна ціль роботи гуртка полягає у «...можливості присвячувати дозвілля гімнастичним вправам, послідовно і гармонійно розвивати фізичні сили» [20,

с. 3]. Членами гуртка могли бути студенти (професори, приват-доценти, асистенти і т.д.) усіх факультетів університету, котрі повинні були сплачувати членські внески, що визначались на зібраннях [20, С. 4-5].

Згідно статуту, для досягнення вище зазначених цілей гурток влаштував різноманітні вправи у закритих приміщеннях і на відкритому повітрі, систематичні вправи на снарядах та заняття з верхової їзди, фехтування на рапірах та еспадронах (меч, шпага), різного роду ігри та екскурсії, роботи в бібліотеці і цейхгаузі (зброярні), зачитування на зібраннях рефератів на заздалегідь обрані теми [20, с. 4]. Отже, можна стверджувати, що гімнастичний гурток при Новоросійському університеті був прекрасним осередком для задоволення студентством власного повсякденного дозвілля саме тому, що товариство надавало можливість не лише фізичного, а й інтелектуального саморозвитку.

Необхідно уточнити те, що футбольний спорт в Одесі почав привертати увагу широкого загалу лише в кінці XIX ст. В результаті організації команд і різних спортивних змагань, футбол став досить популярним серед широкого загалу Одеси [21; 22; 23; 24]. Велику популярність здобув футбол і серед гімназистів [25; 26]. Проте фактологічного матеріалу, котрий б висвітлював присутність футболу як дозвіллевої складової повсякденного життя студентства Новоросійського університету віднайти не вдалося.

Для задоволення власних дозвіллевих потреб студенти університету м. Одеси вступали до лав різноманітних гуртків, в яких була змога інтелектуального збагачення і водночас ще одна можливість відпочинку. Так, університетська молодь, вступаючи до «Одеського Українського студентського товариства», мала можливість в опануванні наукового підходу до вивчення історії, літератури, мови, філософії і т. д. [27, с. 181]. При товаристві повноцінно функціонувала бібліотека, у якій її члени (студенти) могли займатись індивідуально. Організовувались публічні лекції, читання рефератів, археологічні та етнографічні екскурсії та експедиції, закупівля та друк книг наукового формату [27, с. 181].

Велика когорта студентства обирала музичні та хорові гуртки не тільки як спосіб задоволення власного відпочинку, але і як можливість у розвитку власного музично-вокального потенціалу. Так, у 1901 р. при Новоросійському університеті був заснований музичний оркестр і хор, до складу якого могли входити виключно студенти цього ж вищого навчального закладу. До потреб молодіжного гуртка адміністрацією було виділено спеціальну кімнату, в якій власне і проходили репетиції та зберігались інструменти [5]. Що прецедентно, так саме те, що керівникові гуртка

надавалися виплати із університетської казни, а при кожній репетиції в обов'язковому порядку був присутній помічник студентського інспектора. Учасниками гуртка організовувались вечори на користь «Товариства нужденним студентам» [5].

Ще один культурно-дозвіллевий хор на початку ХХ ст. у 1914 р., до складу якого входили студенти і курсистки, проект статуту якого був затверджений 5 березня того ж року. Проте гурток проіснував занадто мало часу, і згодом (у повоєнні роки Першої світової війни) існування його припинилось [28, с. 321].

Також уваги потребує і той факт, що студентство відвідувало громадські та приватні бали, бал-маскаради, які мали часте явище в дозвіллі Одеського і молодіжно-університетського суспільства. Студентська молодь полюбляла проводити власне повсякденне дозвілля прогулянками містом. Час від часу, за вхід до таких частин міста потрібно було вносити окремо кошти. Так, міська адміністрація встановила плату за вхід до Хаджибеївського лиману у розмірі десяти коп. з особи, або ж купити сезонний білет за два крб. [29, с. 281]. Студентство (як і службовці лиману, офіцери, учні, діти до десяти років, прислуга, що супроводжувала хворих) мало право на вхід на безоплатній основі, при цьому «ввести» із собою даму [29, с. 281].

Дозвіллевий вимір повсякденного життя студентства Новоросійського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. вирізнявся намаганнями серед молоді провести вільний від навчання час саме в такий спосіб, який більше імпонував. Активний відпочинок ґрунтувався спортивними заняттями (фехтування, робота зі снарядами) та реферативно-пошуковою роботою в бібліотеках гуртка. Більш пасивний вид відпочинку окреслювався музично-хоровими заняттями при університеті, які допомагали розвитку інструментального і пісенно-вокального володіння, а також відвідуванням танцювально-розважальних заходів та прогулянками містом.

Отже, дозвілля у повсякденному житті студентства університетів південно-західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. посідало значне місце у розвитку особистості, а також носило характер ефективного способу відновлення моральних та фізичних сил у післяакадемічний час. Дозвіллево-культурні інтереси дореволюційного студентства мали досить різноманітний характер. Улаштування власного відпочинку відповідало особистісним вподобанням і духові того часу.

Одна категорія студентства надавала перевагу активному відпочинку і долучалось до спортивно-гімнастичних гуртків, що мали широке

розповсюдження в Києві, Харкові та Одесі. Основна мотивація («в здоровому тілі, здоровий дух» і т.д.) повністю відповідала меті і завданням гімнастичних товариств. Долучившись до гуртка студентство мало можливість вдосконалювати себе (гімнастика, важка атлетика, заняття боротьбою і т.д.), керуючись власними вподобаннями. Нерідко організовувались платні показові змагання з демонстраціями досягнень в тому чи іншому виді спорту.

Наступна категорія студентської молоді обирала більш культурні (пасивні) види дозвілля, що пояснюється творчим потягом (наявність таланту і потягу до наукових знань та музично-вокального мистецтва), а також прагненнями до відвідування розважальних заходів (танці, катання на ковзанах). Дозвілсьє повсякдення студентства в межах гуртків представляло собою як науково-дослідну роботу, так і організацію творчими товариствами громадських вечорів з культурно-розважальними та благодійними цілями.

Саме тому дозвілсьє-культурний вимір повсякденного життя студентства підросійської України на зламі двох століть займав особливе місце у відновлення їхнього фізичного та психологічного стану, доповнюючи навчально-академічне життя широким спектром можливостей активного і пасивного відпочинку.

Джерела та література:

1. Іванова Л. Фізкультура столітньої давнини./ Л. Іванова. –Режим доступу: http://newspaper.univ.kiev.ua/view_article.php?id=102.
2. Демешук А. В. Спорт в університеті Святого Володимира. / А. В. Демешук. – Режим доступу: <http://kuprienko.info/demeshhuk-a-v-sport-v-universiteti-svyatogo-volodimira/>.
3. Кругляк М. Е. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М.Е. Кругляк // Історична панорама: зб. наук. праць. – Чернівці, 2009. – Т. 2. – 200 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10337.html>.
4. Кругляк М. Е. Культуртрегерські організації студентів в університетах Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / М.Е. Кругляк // Історична панорама: зб. наук. праць. – Чернівці, 2009. – Т. 2. – 200 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10355.html>.
5. Левицька Н. М. Дозвілля студентів–гуманітаріїв Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Н.М. Левицька // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 77 (№10). – 352 с. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_77_10.
6. Кругляк М. Е. Дозвілля студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: культурний аспект / М. Е. Кругляк // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 4. – С. 97-111. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/4798/1/kruhliak.pdf>.

7. Приходько Г.І. Діяльність студентських спортивних гуртків і товариств вищих освітніх закладів України на початку ХХ ст. / Г.І. Приходько // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – Харків, 2012. – № 34-35. – С. 311-315.

8. Андрієвський В.Н. Київська студентська українська громада // *AlmaMater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: матеріали, док., спогади: У 3 тт. Т.1.* / авт.-упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Наук. б-ка ім. М. Максимовича, Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського НАН України.– К.: Прайм, 2000. – С. 225-245.

9. Григор'єва М.В. Культурницькі організації студентів в університетах Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / М.В. Григор'єва // *Південь України у Вітчизняній історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (одеса, 22-23 листоп. 2012 р.): зб. наук. праць / ред. кол.: В.С. Дорофєєв (гол.ред.), Є.В. Клименко, А.В. Гришин та ін.* – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 48-58.

10. Левицька Н.М. Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Моногр. – К.: НУХТ, 2012. – 395 с.

11. Парк «Эрмитаж» // *Киевлянин.* – 1890. – №192 (1 сент.). – С. 1.

12. Олейник Н.А., Грот Ю.И. История физической культуры и спорта на Харьковщине. (Люди. Годы. Факты. 1874-1950 г.г.) – Харьков: ХДАФК, 2002. – Т. 1. – 376 с.

13. СТУДЕНЧЕСКИЙ оркестр Харьковского университета. – 1888. – 5 нояб. // Харьков и губерния на страницах газеты "Южный край" (1880 – 1918). Вып.1 (1880 – 1886 гг.) / Гос. учреждение «Харьк. гос. науч. б-ка им. В.Г.Короленко»; Сост.: В.А. Ярошик и др. – Х., 2002. – 180 с.

14. Временные Правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1901. – 12 с.

15. КОНЦЕРТ А. Э.фон-Глена в зале Дворянского собрания. – 1890. – 6 февр. // Харьков и губерния на страницах газеты "Южный край" (1880 – 1918). Вып.1 (1880 – 1886 гг.) / Гос. учреждение «Харьк. гос. науч. б-ка им. В.Г.Короленко»; Сост.: В.А. Ярошик и др. – Х., 2002. – 180 с.

16. ОБЩЕДОСТУПНЫЕ концерты любителей хорового пения. – 1902. – 11 марта // Харьков и губерния на страницах газеты "Южный край" (1880 –1918). Часть 6 (1900 – 1902) / Гос. учреждение «Харьк. гос. науч. б-ка им. В.Г.Короленко»; Сост.: Н.И. Полянская и др. – Х., 2005. – 352 с.

17. КОНЦЕРТ в пользу Общества распространения в народе грамотности. – 1888. – 28 февр. // Харьков и губерния на страницах газеты "Южный край" (1880 – 1918). Вып.1 (1880 – 1886 гг.) / Гос. учреждение «Харьк. гос. науч. б-ка им. В.Г.Короленко»; Сост.: В.А. Ярошик и др. –Х., 2002. – 180 с.

18. Кін О.М. Роль студентських об'єднань у розвитку особистості студента: історико-педагогічний аспект / О.М. Кін // *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. "Засоби навчальної та науково-дослідної роботи".* – 2011. – Вип. 36. – С. 34-43.

19. Парфименко А.Ю., Посохов С.И. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете. – Х.: НМЦ «МД». – 2002. – 116 с.
20. Устав студенческого гимнастического общества при Императорском Новороссийском Университете. – Одесса: Тип. Е. И. Фесенко, 1910. – 12 с.
21. Одесса у истоков футбола в Российской империи и на Украине. – Режим доступа: <http://odesskiy.com/futbolnaya-odessa/odessa-u-istokov-futbola-v-rossijskoj-imperii-i-na-ukraine.html>.
22. Чемпионат Одессы по футболу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чемпионат_Одессы_по_футболу.
23. Кубок Джекобса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chernomorets.com/main/static/history2.aspx>.
24. Легенды довоенной Одессы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://football.sport.ua/news/69783>.
25. 100 лет назад в школах учили четыре языка, лишали обеда за плохие оценки и били линейкой по рукам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/100-let-nazad-v-shkolah-uchili-chetyre-yazyka-lishali-obeda-za-plohie-ocenki-i-bili-lineykoj-po-rukah.html>.
26. Вербицкий В.А. Фізичне виховання і спорт у середніх навчальних закладах Півдня України: 1864 – 1917 рр. (на матеріалах Херсонської губернії): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.А. Вербицкий // Чорномор. держ. ун-т ім. П.Могили. – Миколаїв, 2009. – 20 с.
27. Македон В.В. Новоросійський університет в історії національно-культурних об'єднань Одеси наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // В. В. Македон / Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. – Одеса: ОНУ, 2015. – С. 179-183.
28. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1914 г. – Одесса, 1915. – 402 с.
29. Бачинська О. А., Вегерчук С. М., Самойлов Ф. О. Історія Одеси й Одещини (кінець ХVІІІ ст. – 1914 р.): історико-краєзнавчий нарис / О. А. Бачинська, С. М. Вегерчук, Ф. О. Самойлов. – Одеса: Астропринт, 2013. – 504 с.: іл.

References

1. Ivanova L. Fizkultura stolitnoi davnini. / L. Ivanova. – Rezhim dostupu: http://newspaper.univ.kiev.ua/view_article.php?id=102.
2. Demeshchuk A. V. Sport v universiteti Svyatogo Volodimira. / A. V. Demeshchuk. – Rezhim dostupu: <http://kuprienko.info/demeshhuk-a-v-sport-v-universiteti-svyatogo-volodimira/>.
3. Kruglyak M. Ye. Sport v zhitti studentstva pidrosiyskoi Ukraini drugoi polovini KhIKh – pochatku KhKh st. / M.Ye. Kruglyak // Istorichna panorama: zb. nauk. prats. – Chernivtsi, 2009. – Т. 2. – 200 с. – Rezhim dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10337.html>.

4. Kruglyak M. Ye. Kulturtregeriski organizatsii studentiv v universitetakh Naddnipryanskoï Ukraini u drugiy polovini KhIKh – na pochatku KhKh st. / M.Ye. Kruglyak // Istorichna panorama: zb. nauk. prats. – Chernivtsi, 2009. – T. 2. – 200 s. – Rezhim dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10355.html>.

5. Levitska N. M. Dozvillya studentiv–gumanitariiv Naddnipryanskoï Ukraini u drugiy polovini KhIKh – na pochatku KhKh st. / N.M. Levitska // Gileya: naukoviy visnik. – 2013. – Vip. 77 (№10). – 352 s. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_77_10.

6. Kruglyak M. E. Dozvillya studentstva pidrosiyskoï Ukraini drugoi polovini KhIKh – pochatku KhKh st.: kulturniy aspekt / M. Ye. Kruglyak // Volinski istorichni zapiski. – 2010. – T. 4. – S. 97-111. – Rezhim dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/4798/1/kruhliak.pdf>.

7. Prikhodko G.I. Diyalnist studentskikh sportivnikh gurtkiv i tovaristv vishchikh osvithnikh zakladiv Ukraini na pochatku KhKh st. / G. I. Prikhodko // Problemi inzhenerno-pedagogichnoi osviti. – Kharkiv, 2012. – № 34-35. – S. 311-315.

8. Andrievskiy V.N. Kiivska studentska ukrainska gromada // Alma Mater: Universitet sv. Volodimira naperedodni ta v dobu Ukrainskoï revolyutsii 1917–1920: materiali, dok., spogadi: U 3 tt. T.1. / avt. -uporyad. V.A. Korotkiy, V.I. Ulyanovskiy; Kiiiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, Nauk. b-ka im. M. Maksimovicha, In-t rukopisu Nats. b-ki Ukraini im. V.I. Vernadskogo NAN Ukraïni. – K.: Praym, 2000. – S. 225-245.

9. Grigoreva M.V. Kulturnitski organizatsii studentiv v universitetakh Naddnipryanskoï Ukraini u drugiy polovini KhIKh – na pochatku KhKh st. / M.V. Grigoreva // Pivden Ukraini u Vitchiznyaniy istorii: materiali Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferentsii (odesa, 22-23 listop. 2012 r.): zb. nauk. prats / red. kol.: V.S. Dorofeev (gol.red.), Є.V. Klimenko, A.V. Grishin ta in. – Odesa: Astroprint, 2012. – S. 48-58.

10. Levitska N. M. Vishcha humanitarna osvita Naddnipryanskoï Ukraini (druga polovina XX – pochatok XX st.): Monogr. – K.: NUKhT, 2012. – 395 s.

11. Park «Ermitazh» // Kievlyanin. – 1890. – №192 (1 sent.). – S. 1.

12. Olynyk N.A., Grot Yu.I. Istoriya fizicheskoy kultury i sporta na Kharkovshchine. (Lyudi. Gody. Fakty. 1874-1950 g.g.) – Kharkov: KhDAFK, 2002. – T. 1. – 376 s.

13. STUDYeNChYeSKIY orkestr Kharkovskogo universiteta. – 1888. – 5 noyab. // Kharkov i guberniya na stranitsakh gazety "Yuzhnyy kray" (1880 – 1918). Vyp.1 (1880 – 1886 gg.) / Gos. uchrezhdenie «Khark. gos. nauch. b-ka im. V.G. Korolenko»; Sost.: V.A. Yaroshik i dr. – Kh., 2002. – 180 s.

14. Vremennye Pravila organizatsii studencheskikh uchrezhdeniy v vysshikh uchebnykh zavedeniyakh vedomstva Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya. – SPb., 1901. – 12 s.

15. KONTsYeRT A. E. fon-Glena v zale Dvoryanskogo sobraniya. – 1890. – 6 fevr. // Kharkov i guberniya na stranitsakh gazety "Yuzhnyy kray" (1880 – 1918). Vyp.1 (1880 – 1886 gg.) / Gos. uchrezhdenie «Khark. gos. nauch. b-ka im. V.G. Korolenko»; Sost.: V. A. Yaroshik i dr. – Kh., 2002. – 180 s.

16. OBShCHYEDOSTUPNYYe kontserty lyubiteley khorovogo peniya. – 1902. – 11 marta // Kharkov i guberniya na stranitsakh gazety "Yuzhnyy kray" (1880 –1918). Chast 6 (1900 – 1902) / Gos. uchrezhdenie «Khark. gos. nauch. b-ka im. V. G. Korolenko»; Sost.: N. I. Polyanskaya i dr. – Kh., 2005. – 352 s.

17. KONTSYERT v polzu Obshchestva rasprostraneniya v narode gramotnosti. – 1888. – 28 fevr. // Kharkov i guberniya na stranitsakh gazety "Yuzhnyy kray" (1880 – 1918). Vyp.1 (1880 – 1886 gg.) / Gos. uchrezhdenie «Khark. gos. nauch. b-ka im. V. G. Korolenko»; Sost.: V. A. Yaroshik i dr. – Kh., 2002. – 180 s.

18. Kin O.M. Rol studentskikh obednan u rozvitku osobistosti studenta: istoriko-pedagogichniy aspekt / O.M. Kin // Zbirnik naukovikh prats Kharkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G.S. Skovorodi. "Zasobi navchalnoy ta naukovno-doslidnoi roboti". – 2011. – Vip. 36. – S. 34-43.

19. Parfimenko A. Yu., Posokhov S. I. Stranitsy istorii studencheskoy nauki v Kharkovskomu universitete. – Kh.: NMTs «MD». – 2002. – 116 s.

20. Ustav studencheskogo gimnasticheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom Universitete. – Odessa: Tip. Ye. I. Fesenko, 1910. – 12 s.

21. Odessa u istokov futbola v Rossiyskoy imperii i na Ukraine. – Rezhim dostupu: <http://odesskiy.com/futbolnaya-odessa/odessa-u-istokov-futbola-v-rossijskoj-imperii-i-na-ukraine.html>.

22. Chempionat Odessy po futbolu [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/Chempionat_Odessy_po_futbolu.

23. Kubok Dzhekobsa [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.chernomorets.com/main/static/history2.aspx>.

24. Legendy dovoennoy Odessy [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://football.sport.ua/news/69783>.

25. 100 let nazad v shkolakh uchili chetyre yazyka, lishali obeda za plokhie otsenki i bili lineykoy po rukam [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/100-let-nazad-v-shkolah-uchili-chetyre-yazyka-lishali-obeda-za-plokhie-ocenki-i-bili-lineykoy-po-rukah.html>.

26. Verbitskiy V. A. Fizichne vikhovannya i sport u serednikh navchalnikh zakladakh Pivdnya Ukraini: 1864 – 1917 rr. (na materialakh Khersonskoi gubernii): avtoref. dis... kand. ist. nauk: 07.00.01 / V. A. Verbitskiy // Chornomor. derzh. un-t im. P. Mogili. – Mikolaiv, 2009. – 20 s.

27. Makedon V.V. Novorosiyskiy universitet v istorii natsionalno-kulturnikh obednan Odesi naprikintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. // V. V. Makedon / Pivden Ukraïni: etnoistorichniy, movniy, kulturniy ta religiyiniy vimiri: zb. nauk. prats' V Mizhnar. nauk. konf., 24-25 kvit. 2015 r., Odesa / vidp. red. M. I. Mikhaylutsa. – Odesa: ONU, 2015. – S. 179-183.

28. Otchet o sostoyanii i deyatelnosti imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta za 1914 g. – Odessa, 1915. – 402 s.

29. Bachinska O. A., Vegerchuk S. M., Samoylov F. O. Istoriya Odesi y Odeshchini (kinets XVIII st. – 1914 r.): istoriko-kraeznavchiy naris / O. A. Bachinska, S. M. Vegerchuk, F. O. Samoylov. – Odesa: Astroprint, 2013. – 504 s.: il.

Аннотация

Освещены досуговый пространство повседневной жизни студенчества университетов Украины конца XIX - начала XX в. в составе Российской империи. Представлены активные (спорт) и пассивные (научно-исследовательские и культурно-художественные кружки, танцы, прогулки и т.д.) способы проведения отдыха. Определены виды спортивных предпочтений студенчества, исследованы организацию и

непосредственное участие студентов в общественно-спортивных мероприятиях. Проанализированы различные аспекты интеллектуального и музыкально-вокального развития молодежи и ее участия в устройстве концертов и праздников. Уточнение сведения о видах развлекательного (танцы, прогулка по городу) и пассивного (чтение литературы) досуга.

Ключевые слова: досуг, повседневная жизнь, студент, университет, спорт, музыкально-хоровой кружок, научно-исследовательский кружок.

Annotation

The article deals with recreational space everyday life of Ukrainian students late XIX – early XX century within the Russian Empire. Sending active (sport) and passive (research and cultural circles, dancing, walking, etc.) ways of recreation. Sport as active rest gained wide popularity and has become part of everyday life of Ukrainian students in higher education. Is indicated number of sports clubs in the higher education institutions (of Kyiv, of Kharkiv, of Odesa) of the Russian Ukraine that were intended develop and strengthen their own psychophysical condition. Students within the group engaged in heavy sports and athletics, running, gymnastics, laun-tennis, ice skating, fencing, etc. Discovered facts of arranging football, skiing and cycling competitions among students.

Revealed passive kinds of cultural leisure among young university everyday life Ukraine at the turn of the century. Participation of students in the life of youth amateur musical and vocal clubs and organizing cultural evenings were entertaining and charitable nature at the same time. Pleasuring intellectual needs by joining the scientific societies and study of various disciplines (history, literature, philosophy, etc.). Advanced factual material relating to a variety of passive entertainment, shows train students to read books and other popular literature (classical, scientific, pro-revolutionary). Reproduced information about student's walking city, and visiting public and private balls and masquerade ball.

Based on the material reproduced overall picture of everyday life of students of Kyiv, Kharkiv and Odessa universities in the late XIX – early XX century. The basic ways of diversifying and carrying out of leisure, which were divided into active and passive, widely built among the students of the period.

Keywords: leisure, everyday life, student, university, sports, music and choral group, scientific and research group.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

УДК 94(477): (031)

**Степан БОРЧУК
(Івано-Франківськ)**

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА»: ПІДВАЛИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ НАПИСАННЯ

У статті розглянуто передумови появи «Енциклопедії українознавства». Охарактеризовано роль національно-культурних інституцій в організації видання,